

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΕΤΟΧΙΤΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ
ΤΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ Β' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΣΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

Ὁ δεύτερος βασιλικὸς λόγος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη, ἔκτενές ἐγκώμιο τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328), εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα κείμενα τῆς Παλαιολόγειας Ἀναγέννησης, ὄχι τόσο γιὰ τὶς ἱστορικὲς πληροφορίες ποὺ παρέχει, ὅσο γιὰ τὸ μέσο ἀπὸ τὸ κείμενο γίνονται αἰσθητὲς οἱ μεταλλάξεις ποὺ εἶχε ὑποστῆ ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορικὴ ἰδεολογία στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα. Εἶναι, γιὰ παράδειγμα, πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μετοχίτης τονίζει τὴν ἀγάπη τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὰ γράμματα καὶ τοὺς λόγιους¹. Ἡ ἀναφορὰ στὸ θέμα αὐτὸ καλύπτει μεγάλο μέρος τοῦ κειμένου. Φυσικά, ἀναφορὲς στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τοῦ ἐκάστοτε μονάρχῃ μποροῦν νὰ ἀνιχνευθοῦν καὶ σὲ αὐτοκρατορικὰ ἐγκώμια παλαιότερων ἐποχῶν, ὄχι ὅμως τόσο ἐκτεταμένους ὅσο στοὺς βασιλικούς λόγους τῶν λογίων τῆς Παλαιολόγειας περιόδου. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τῆς εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορα ἴσως ὀφείλεται στὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία στὴν περίοδο αὐτὴ συγκέντρω-νε σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητά τὴν πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ κράτους καὶ εἶχε ἐξελιχθεῖ στὸ κατεξοχὴν κέντρο τῆς λογοτεχνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωῆς τῆς ἀρχετὰ συρρικνωμένης πλέον αὐτοκρατορίας.

Ὁ δεύτερος βασιλικὸς λόγος τοῦ Μετοχίτη παραδίδεται, μαζὶ μὲ τὸν πρῶτο, ἀπὸ τὸν κώδικα *Vindobonensis Phil. gr.* 95 (ff. 145v-158) καὶ εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτος². Πρῶτος ὁ R. Guillard ἐπιχείρησε νὰ δώσει μιὰ σύντομη ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀρχετὰ δυσνόητου αὐτοῦ κειμένου καὶ νὰ σχολιάσει τὶς ἱστορικὲς πληροφορίες ποὺ περιέχει³. Συστηματικότερα ἀσχολήθηκε μὲ τὸν δεύτερο βασιλικὸ λόγὸ ὁ I. Ševčenko, ὁ ὁποῖος ὕστερα ἀπὸ προσεκτικὴ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μετοχίτης περιγράφει στὸ κείμενο αὐτὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀνδρονίκου στὴ Μ. Ἀσία κατὰ τὴν περίοδο

1. Κώδ. *Vindobonensis Phil. gr.* 95, ff. 156v-158.

2. Ἡ πληρέστερη περιγραφή τοῦ κώδικα ἀπὸ τὸν H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, I., Codices historici, Codices philologici et philologici*, Wien 1961, σσ. 202-4.

3. R. Guillard, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926, σσ. 154-55.

1290-1293⁴, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη⁵. Πρόσφατα ὁ A. Failler πρότεινε μιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου. Σύμφωνα μὲ τὸν Failler ὁ Μετοχίτης δὲν ἀναφέρεται στὴν ἐκστρατεία τοῦ 1290, ἀλλὰ σὲ μιὰ προγενέστερη στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση τοῦ Ἀνδρονίκου στὴν Ἀνατολή, ἡ ὁποία συμπίπτει ἐνδεχομένως χρονικὰ μὲ τὴ σύνοδο τοῦ Ἀδραμυττίου τὸ 1284, στὴν ὁποία παρέστη ὁ αὐτοκράτορας σὲ μιὰ ὕστατη προσπάθεια νὰ ἐπαναφέρει τοὺς Ἀρσενιάτες στοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας⁶.

Ὁ Failler στηρίζεται σὲ δύο στοιχεῖα. Σὲ ἓνα χωρίο τοῦ κειμένου ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ἐπισκέφθηκε τὴ Μ. Ἀσία ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του, τοῦ Μιχαῆλ Η' (1282), ὁπότε κατὰ τὸν Failler ἡ ταύτιση τοῦ Ševčenko ἀνατρέπεται, ἐφόσον μεταξὺ τοῦ 1282 καὶ τοῦ 1290 παρεμβάλλονται ὀκτὼ ὀλόκληρα χρόνια⁷. Ἐπίσης κατὰ τὸν Failler τὸ δρομολόγιο τῆς ἐκστρατείας, ὅπως τὸ δίνει ὁ Μετοχίτης, δὲν συμφωνεῖ μὲ τὶς πληροφορίες ἐνὸς κειμένου τοῦ πατέρα του, Γεωργίου Μετοχίτη, ὁ ὁποῖος μιλά γιὰ τὴν ἴδια περίοδο τοῦ 1290⁸. Ὁ Failler θεωρεῖ ὅτι ἡ χρονολόγησή του ἐνισχύεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, ὅπου ὁ πατριάρχης συγχαίρει τὸν αὐτοκράτορα γιὰ τὶς ἐπιτυχίες του⁹ καὶ ἀπὸ ἓνα ἐγκώμιο τοῦ Νικολάου Λαμπηνοῦ στὸν Ἀνδρόνικο, τὸ ὁποῖο ἐξέδωσα πρόσφατα, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἐκστρατείες τοῦ Ἀνδρονίκου στὴν Ἀνατολή¹⁰.

Ἡ χρονολόγησή που προτείνει ὁ Failler δὲν εὐσταθεῖ. Πουθενὰ στὸν δεύτερο βασιλικὸ λόγο ὁ Μετοχίτης δὲν λέει ὅτι ἡ ἐκστρατεία που περιγράφει ὀργανώθηκε ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαῆλ Η'. Ἀντίθετα, φαίνεται σαφῶς ὅτι μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Μιχαῆλ (1282) καὶ τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς τοῦ Ἀνδρονίκου παρεμβλήθηκε μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ καλύτερα κατανοητό, παρατίθεται στὴ συνέχεια ἓνα μεγάλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν δεύτερο βασιλικὸ λόγο:

Εἶχε μὲν δὴτ' ἄρ', ὡς ἔφην, καὶ πρότερον μόνω σοι, κράτιστε βασιλεῦ, τῆς ἀρχῆς τὰ πρὸς ἔω πρὸς τὸ γινόμενον ἐκάστοτε προδήλως οὕτως ἡρμόσθαι καὶ διασχεῖν ἀνῦσαι. Τῆς δ' οἶμαι συνηθείας ἐντεῦθεν καὶ οὐκ οἶδ' ἥστινος ἐρῶ συμπαθείας καὶ δεσμοῦ περὶ ταῦθ' ἐξῆς ὡς προήεις ἀεὶ παρέχων καὶ ἅμα βώμης καὶ γνώμης, ἔδειξας εὐθύς, μόνος ὡς ἦψω τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων. Αὐτίκα γὰρ ἐξέρχη ταχύς καὶ δίδως σαυτὸν ἐνταῦθα πρόθυμος // εὐ μάλα δραττόμενος. Καὶ οὐκ ἤδη μὲν οὖν ἐν χώρᾳ καθιστᾶς διαρκεῖν, ἀλλὰ καὶ προσέχειν

4. I. Ševčenko, *Études sur la polémique entre Theodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles 1962, σσ. 137-40.

5. Γιὰ τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς βλ. A. Failler, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymères (livres VII-XIII)», *REB* 48 (1990) 15-28.

6. A. Failler, «Pachymeriana Nova», *REB* 49 (1991) 173-82.

7. Ὁ.π., σσ. 179-80.

8. Ὁ.π., σσ. 180-81.

9. Ὁ.π., σσ. 181-82.

10. Βιβλιοκρισία τοῦ βιβλίου μου Ὁ λόγιος Νικόλαος Λαμπηνὸς καὶ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς τὸν

ἤδη περαιτέρω καὶ νομοθετεῖς ἐπιὼν ἐκάστοις ἄττα λυσιτελεῖν ἀνάγκην ἔχειν (*ex ἔχειν ἀνάγκην corr.*). Καὶ τοίνυν προσαποδοὺς ἀνεκτῶς καὶ διεργασάμενος ἀντιπράττειν σύμπασαν ἐπιχείρησιν εἰς τοὺς ὀχλοῦντας βαρβάρους καὶ οὐκ οἶδ' ὅ,τι φῶ, τὴν ἄλλην ἐκάστην σπουδὴν καὶ φιλοπονίαν σφόδρα προθέμενος ἐπείγασθαι, ἔπειτα πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ γένους ἐστίαν καὶ τὸ τῆς ἀρχῆς πρυτανεῖον ὑπ' ἀνάγκης πρὸς τὴν κληῖαν τοῦ καιροῦ γίγνη, τὸ πεφυκὸς αἰεὶ πρὸς τὴν χρεῖαν συννοούμενος διαφερόντως καὶ κρίνων. Ἄλλὰ κανταῦθα μὴν οὕτως τῶν τόπων ἦν, οὐ τῶν πόνων ἢ μετάστασις, ὧν περὶ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐξ ἀρχῆς ἐπόνεις, ὦ βασιλεῦ, τὸν αἰεὶ χρόνον καὶ οὐτ' ἤμβλυνας ὅλως οὐτ' ἐνέδωκας τι πρὸς βραχὺ, ἀλλ' ἐβούλευες, ἐπετάττου, διετίθεις, καθίστης, ἐξεπέμπου στρατεύματα, χρήματα, συμμάχους, ἐντολάς, τὰ καὶ τὰ, τὸ συνοῖσον ἐκάστοτε, διασκευὴν ἄπασαν, ἐπιχείρησιν ἄπασαν, ὄρους, συνθήματα, μᾶλλον δὲ ψυχὰς τῶν ὄλων αἰεὶ πραγμάτων τῆς οἰκονομίας καὶ προστάτιδας, ὅστις ἄρα ἰκανὸς ἐπεσθαι, ἃ πάνθ' ὁμοῦ παρέσχευ ὕστερον (*s. l.*) χρωμένοις δείγματα καὶ πίστεις, ἐπειδὴ καὶ αὐθις νῦν ἐδόκει, καὶ ἐπεξήεις πρὸς τὴν συντυχίαν ἐφ' ἐκάστοις. Καὶ τέως μὲν οὐκ ἐπειθόμεθα μάλιστα ἐννοεῖσθαι μετρίως, οὐκ ἔγνωμεν δ' ἔπειτα ὡς ἐπειθόμεθα ἐννοεῖσθαι, ἀλλὰ προῆλθεν ἐξῆς πάμπλου καὶ τοῦθ' ὡς οὐκ ἔχομεν οὐδ' ἔξεστιν ἔτι λέγειν ὡς ἔγνωμεν καὶ πρὸς ἀμφοτέρω νικᾶ καὶ οὐκ ἔστι κομιδῇ συμβαίνειν μήτ' εἰς τὴν ἀρχαίαν δόξαν ἀναφέρειν, πρὶν πειραθεῖσι γνῶναι, μήθ' ὕστερον νῦν χρῆσαμένοις, εἴτα περαίνειν ἄττα δῆτ' ἔχομεν καὶ τοὺς λογισμοὺς ἐκθεμένους ἐρεῖν. Π ο λ ὺ ν μ ἔ ν ο ὺ ν ἤ δ η τ ὸ ν π ρ ὄ τ ε ρ ο ν χ ρ ὄ ν ο ν ἦ ρ α ς αἰεὶ καὶ προὔτιθεσο διὰ πάντων // ἐξελθῶν προσσχεῖν καὶ ἄψασθαι καὶ πείραν κατασκευάμενος τῆς ἐργασίας μεταλαβεῖν ἀσφαλεστέραν καὶ μὴν εἴπη παρείκοι προσεπιδοῦναι καὶ τὴν παρασκευὴν ἔτι πραγματεύεσθαι περαιτέρω. Ἄλλ' ἐνταῦθα μυρία ἐπὶ μυρίοις συνεχῶς ἐπῆει τῶν τῆς ἀρχῆς πραγμάτων καὶ μεταπέθειν ἐπιχειροῦντα, διακαρτερεῖν ὅμως ἴσχυε τὴν ὀρμὴν καὶ προσέχειν ἄλλοτε ἄλλοις ὡς ἕκαστον ἐνέπιπτεν ἐξῆς αἰεὶ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καθάπαξ ἀσχετῶς ἠπέιγου τῶν φιλανθρώπων ἔργων καὶ οὐκ ἦν προδοῦναι οὐθ' ὅλως ὀκλαῶσαι τὸ δόξαν τὴν καλλίστην ἔνστασιν οὐδ' ἀποτραπήναι πρὸς ἄπανθ' ὁμοῦ χρήματα ἔλκοντα οὐδὲ παριδεῖν τὴν περὶ τῶν λυσιτελούντων ἐπιδημίαν καὶ φιλοπονίαν. Καὶ τέλος ἐντεῦθεν ὡς οἶδόν τε διασχῶν καὶ περὶ πάντων νομίσας καὶ θεμιστεύσας καὶ καταστησάμενος τῶν ἐγγύς καὶ τῶν πόρρω μάλιστα, τότε δῆτ' ἄρα πρὸς τὴν τοῦ καιροῦ χρεῖαν —τί λέγω πρὸς τὴν τοῦ καιροῦ χρεῖαν; μᾶλλον μὲν οὖν ὑπερφρονήσας καὶ τούτου τάναντί' ἀναγκάζοντος, (*in margine*) καὶ τὴν σαυτοῦ φύσιν— ταχύς διαπλεῖς τὸν Βόσπορον εὐθὺς ἐκ Βυζαντίου πρὸς Ἀσίαν μεσοῦντος αὐτοῦ χειμῶνος καὶ μάλιστα' αὐτῆς ἡμέρας ἀχμαζούσης περὶ τὴν δύσκολον ἔξιν¹¹.

Ὅπως βλέπουμε ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο, ὁ Μετοχίτης λέει ὅτι, ἀμέσως μόλις ἀνέλαβε ὁ Ἀνδρόνικος μόνος του τὴν ἐξουσία, πῆγε στὴ Μ. Ἀσία, ὅπου ἔλαβε ὀρισμένα μέτρα γιὰ τὴν ὀχύρωση τῶν περιοχῶν ποῦ ἦσαν ἐκτεθειμένες στὶς ἐχθρικές ἐπιδρομές, ὕστερα ὅμως ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη (τὴν κοινὴν τοῦ γένους ἐστίαν καὶ τὸ τῆς ἀρχῆς πρυτανεῖον), ὅπου παρέμεινε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα (πολὺν μὲν οὖν ἤδη τὸν πρότερον χρόνον), δεσμευμένος ἀπὸ τὶς διάφορες κρατικὲς ὑποθέσεις, ὅσο κι ἂν ἡ σκέψη του ἦταν πάντα στραμμένη στὴ Μ. Ἀσία. Μόνον ὕστερα ἀπὸ πολὺ καιρὸ μπόρεσε ἐπιτέλους νὰ διαβεῖ ξανά τὸν Βόσπορο καὶ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες μὲ σκοπὸ νὰ

¹ Ἀνδρόνικον Β' Παλαιολόγον, Ἀθήναι 1992, στή REB 53 (1995) 387-88.

11. Κώδ. Vindobonensis Phil. gr. 95, ff. 151v-152v.

διαπιστώσει ἰδίους ὄμμασιν ἂν ἐκτελοῦνταν πιστὰ οἱ διαταγές πού εἶχε δώσει στὸ παρελθόν. Ὁ Failler, παρερμηνεύοντας τὸ κείμενο τοῦ Μετοχίτη, συγχέει τὴ σύντομη μετάβαση τοῦ Ἀνδρονίκου στὴ Μ. Ἀσία ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαήλ Η' μὲ τὴν ἐκστρατεία, πού ἀποτελεῖ τὸ κυρίως θέμα τοῦ δευτέρου βασιλικοῦ λόγου καὶ ἡ ὁποία ἔγινε πολὺ ἀργότερα, ὅπως μαρτυρεῖ ρητὰ ὁ συγγραφέας. Εἶναι πιθανό, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Failler, ὅτι ὁ Μετοχίτης στὴν πρώτη περίπτωση εἶχε ὑπόψη του τὴν μετάβαση τοῦ αὐτοκράτορα στὴ Μ. Ἀσία τὸ 1284, ὅπου διηύθυνε τὶς ἐργασίες τῆς συνόδου τῆς Ἀδραμυττίου¹². Αὐτὴ ὅμως ἡ μετάβαση, ἡ ὁποία εἶχε μάλλον περιορισμένο χαρακτήρα καὶ δὲν φαίνεται νὰ συνοδευόταν ἀπὸ μεγάλη κλίμακα στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως, δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὴν ἐκστρατεία στὸν Σαγγάριο, πού περιγράφει στὴ συνέχεια ὁ Μετοχίτης.

Ἐπίσης δὲν ἀνήκουν στὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅσα ἀναφέρει ὁ συγγραφέας στὰ ff. 153-155, διακόπτοντας τὴν ἀφήγηση τοῦ κυρίως θέματός του. Τὰ ὀχρωματικὰ ἔργα πού περιγράφονται στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔγιναν μὲ διαταγὴ τοῦ βασιλιᾶ πρὶν ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐκστρατεία στὴ Μ. Ἀσία¹³. Ὁ Μετοχίτης θεωρεῖ μάλιστα τὰ ἔργα αὐτὰ ὡς προπαρασκευὴ καὶ προοίμιο τῆς ἐκστρατείας πού πρόκειται νὰ περιγράψει:

Ἄλλ' ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἐξηλθες, ὦ βασιλεῦ, τί πρῶτον ἐρῶ καὶ πῶς τῷ λόγῳ χρήσωμαι; Πότερον τὰς καθ' ἕκαστον ἐπιδημίας καὶ μέχρι τῶν ἀφανεστάτων αὐτῶν, ὡς μηδὲν οὕτως εἶναι φαῦλον πρὸς ἐντυχίαν βασιλικήν, καὶ μὴν ἔτι τάχος ἐνταῦθα καὶ μεγαλοφυχίαν πρὸς ἅπασαν ἀντιπράττουσαν τοῦτο μὲν τόπων χαλεπότητα, τοῦτο δὲ καιρῶν κακουργίαν, τοῦτο δὲ τὴν ἄλλην πάντοθεν δυσκολίαν, μὴ πρότερον // εἰθισμένην μηδὲ βασιλικοῖς νομιζομένην σώμασιν, ἢ τὰς αὐθις καταστάσεις καὶ διαθήκας ἀπασφαλίζεσθαι καὶ τῶν φθασάντων ἀναλόγους ἀποπερτώσεις καὶ δόγματα περὶ τῶν βελτίστων, αὐτίκα ἔργοις κυρούμενα, καὶ παντοίας φρουρὰς εὖ ἔχειν καὶ μάλιστα τῶν ἐπικαιροτάτων ἐφορωμένων τῆς χώρας ἢ τὰς ἐπὶ τῶν καιρῶν ἐπιχειρήσεις εἰς ἐναντίους; Ἡ ταῦτα δὴτ' ἔασας καὶ τᾶλλ' ὁμοῦ ξύμπαντά πως ἂν ἐνταῦθα, —προσθήσω καὶ μὴν ἔπειτ' ἄρα,— νῦν δώσω τὸν λόγον περὶ τῶν μεγίστων τε καὶ καλλίστων θεαμάτων τῆς σῆς γνώμης, ἅττα ἐπιόντας ἐκάστοτε νῦν ἔχειν ἦν ἀνάγκη καὶ συλλογίζεσθαι περὶ τῶν καθεστώτων νῦν τε καὶ ἤδη πρότερον καὶ ἅμα ἐντροπᾶν περὶ ἧς δὴτα κατεκόσμησας καὶ διεσκευάσω πόρρωθεν, βασιλεῦ, ὡς πρὸς καλλίστην θεωρίαν καὶ πομπῆς χάριν τὴν σὴν ἐπιδημίαν παρασκευῆς ἀξιολόγου καὶ χρεῖα¹⁴;

Στὴ συνέχεια ὁ συγγραφέας περιγράφει τὰ ὀχρωματικὰ ἔργα πού ἄρχισαν νὰ ἐκτελοῦνται στὶς περιοχὲς τοῦ Σαγγαρίου καὶ τοῦ Μαιάνδρου μόλις ὁ Ἀν-

12. Failler, «Pachymeriana nova», σ. 181.

13. Ὁ Failler, ὁ.π., σ. 177, ἐπισημαίνει ὅτι δὲν φαίνεται πούθενὰ στὸ κείμενο ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἔλαβε προσωπικὰ μέρος στὴν ὀχύρωση τῶν περιοχῶν, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν θεωρεῖ ἀπίθανο κάτι τέτοιο (σημ. 18). Ἡ φράση *διεσκευάσω πόρρωθεν*, τοῦ χωρίου πού παραθέτω ἀμέσως παρακάτω, νομιζῶ ὅμως ὅτι ἀποκλείει αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο.

14. Κώδ. Vindobonensis Phil. gr. 95, ff. 152v-153.

δρόνικος Β΄ διαδέχθηκε τὸν πατέρα του. Ἀμέσως μετὰ ἐπανέρχεται στὴν ἀφήγηση τῆς νέας ἐκστρατείας τοῦ Ἀνδρονίκου:

Ἄλλ' ἀνακτέον τὸν λόγον. Εἶχεν ἡ Νικομήδους τὸν βασιλέα κἀντεῦθεν ἐδόκει πειρᾶσθαι πρόσω καὶ ἅμα μὲν ἐπισκέψασθαι τοὺς πρὸς ἄρκτον ὄρους, ἅμα δὲ καὶ τὰ τῆς νέας δημιουργίας (δηλαδὴ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα ποὺ ἀνέφερε προηγουμένως) ὅπη πότ' ἄρ' ἔχει καὶ εἴ του δέοιτο, παντάπασι διαθέσθαι, ἔστι δὲ καὶ ἐφ' ὧν ἐπικαίρως ἔτ' ἀνῦσαι καὶ ἰδρύσασθαι. Ἐδόκει μὲν οὖν οὕτω, χειμῶν δ' ἐπέιχε σφοδρὸς καταγιγίζων καὶ πάντες ὠκλαζον¹⁵.

Στὴ συνέχεια, κατὰ τὸν Μετοχίτη, ὁ αὐτοκράτορας παρὰ τις ἀντίξοες καιρικὲς συνθήκες προχώρησε ὡς τὸν Σαγγάριο, προσέθεσε νέες ὀχυρώσεις στὶς ἤδη ὑπάρχουσες καὶ τελικὰ κατέληξε στὴν Νίκαια.

Ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν προηγουμένως γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ἄποψη τοῦ Ševčenko, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἴδαμε, εἶχε ταυτίσει τὴν ἐκστρατεία, ποὺ περιγράφει ὁ Μετοχίτης, μὲ τὴ γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐκστρατεία τῶν ἐτῶν 1290-1293. Τὸ δεύτερο τῶρα ἐπιχειρήματα τοῦ Failler, ὅτι δηλαδὴ τὸ δρομολόγιο τῆς ἐκστρατείας ποὺ περιγράφει ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης (Νικομήδεια-Σαγγάριος-Νίκαια) δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸ ἀντίστοιχο δρομολόγιο ποὺ δίνει ὁ Γεώργιος Μετοχίτης (Κόλπος Ἀστακοῦ-Νίκαια-Λοπάδιον-Νύμφαιον) δὲν ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα. Ὁ Γεώργιος ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ αὐτοκράτορα σὲ ἀναφορὰ μὲ τοὺς ἐξόριστους φιλενωτικούς καὶ οἱ πληροφορίες του δὲν μποροῦν μὲ κανένα τρόπο νὰ ἀποκλείσουν τὸ ἐνδεχόμενο μετάβασης τοῦ Ἀνδρονίκου στὸν Σαγγάριο. Ἄλλωστε δὲν ξέρουμε σὲ ποῖο ἀκριβῶς στάδιο τῆς τρίχρονης ἐκστρατείας ὁ αὐτοκράτορας μετέβη στὸ Λοπάδιον.

Στοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Failler μποροῦμε νὰ ἀντιτάξουμε ἀκόμη ἓνα ἐπιχείρημα. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Ševčenko, τὰ ἔργα τοῦ Μετοχίτη ἔχουν ἀντιγραφεῖ στὸν κώδικα Vindobonensis Phil. gr. 95 μὲ σειρὰ χρονολογικῆ¹⁶. Ὁ δεύτερος βασιλικὸς λόγος πρέπει νὰ γράφτηκε γύρω στὸ 1295, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ θέση του στὸν κώδικα. Ἐφόσον ἡ ἄποψη τοῦ Ševčenko ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα, εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Μετοχίτης ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἐκστρατεία ποὺ ἔγινε τὸ 1284/5, δέκα περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν συγγραφή τοῦ κειμένου του. Εἶναι σαφὲς ἀπὸ ὀρισμένα χωρία ὅτι ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται σὲ γεγονόσ πρόσφατο¹⁷. Στὸ προοίμιο, γιὰ παράδειγμα, ὁ συγγραφέας τονίζει ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ κατορθώματα τοῦ αὐτοκράτορα θὰ ἐπιλέξει γιὰ νὰ ἐγκωμιάσει αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία: τῶν ἄλλων ὁμοῦ ξυμπάντων ἀφέμενος, ὧ θειότατε βασιλεῦ, περὶ

15. Ὁ.π., f. 155.

16. Ševčenko, *Études*, σσ. 137-40.

17. Τὸ γεγονόσ ὅτι ὁ Ὀλόβωλος σὲ κείμενο ποὺ γράφτηκε τὸ 1265 ἀναφέρεται σὲ γεγονότα τοῦ 1258-1261 δὲν μπορεῖ νὰ ἀνατρέψει τὶς ρητὲς μαρτυρίες τοῦ κειμένου τοῦ Μετοχίτη, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Failler, «Pachymeriana Nova», σ. 178, σμ. 24.

ταύτης ἄρα τῆς σῆς οὐκ οἶδ' εἴτ' ἐκδημίαν χρῆ ταύτην καλεῖν εἴτ' αὐθις ὡς ἐν οἰκείοις ἀπασχόλησιν ἔξω τῆς συνήθους, εἰς τὸ πρόχειρον ἀφορωμένω, περὶ ταύτης δ' οὖν εἰς μέσον ἐνταῦθα ἐνεγκεῖν καὶ ὡς ἀξιοῖ τις τιθέσθω¹⁸. Ἡ ἀντωνυμία ταύτην δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ δηλώνει γεγονὸς χρονικὰ πρόσφατο ἢ καὶ εὐρισκόμενο σὲ ἐξέλιξη κατὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τοῦ κειμένου. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν ἐπίλογο, ὅπου ὁ Μετοχίτης γράφει: καὶ περὶ τῆς ὑστέρας ταύτης, ὡς ἔφην, τοῦ βασιλέως οἰκονομίας καὶ πράξεως τῶν νεοτελῶν τουτωνὶ πολισμάτων¹⁹. Τὰ ἐπίθετα ὑστέρας καὶ νεοτελῶν εἶναι ἐνδεικτικά. Ὅμως ἀκόμη κι ἂν δεχθοῦμε πρὸς στιγμὴν τὴν ἄποψη τοῦ Failler, ὀδηγούμαστε πάλι σὲ ἄτοπο, διότι, ἂν ὁ Μετοχίτης ποῦ γεννήθηκε τὸ 1270/71²⁰ γράφει χρονικὰ κοντὰ στὰ γεγονότα τοῦ 1284/85, θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ υποθέσουμε ὅτι συνέθεσε τὸν δεῦτερο βασιλικὸ λόγο ὅταν ἦταν περίπου 15 ἐτῶν καὶ ὅτι ἄρχισε τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα πολὺ νωρίτερα — ὁ Νικαεὺς καὶ ὁ πρῶτος βασιλικὸς λόγος προηγούνται, γιὰ παράδειγμα, τοῦ δευτέρου βασιλικοῦ. Εἶναι ὅμως ἐντελῶς παράλογο νὰ υποθέσουμε ὅτι ἓνα παιδί στὴν ἡλικία τῶν 11 ἢ τῶν 12 χρόνων ἦταν σὲ θέση νὰ συνθέτει τέτοιου εἴδους κείμενα, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποῦ δὲν εἶχε καλὰ καλὰ ἀρχίσει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴ σπουδὴ τῆς ρητορικῆς.

Ὅπως εἶπαμε προηγουμένως, ὁ Failler θεωρεῖ ὅτι ἡ χρονολόγηση ποῦ προτείνει ἐνισχύεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου καὶ ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο στὸν Ἄνδρόνικο Β' τοῦ Νικολάου Λαμπηνοῦ. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου μιλά ἀπλῶς γιὰ ὀρισμένα κατορθώματα τοῦ αὐτοκράτορα, χωρὶς νὰ διευκρινίζεται οὔτε τί εἴδους κατορθώματα εἶναι αὐτὰ οὔτε ποῦ πραγματοποιήθηκαν²¹, ἐπομένως εἶναι καλύτερο νὰ μὴν προσπαθοῦμε νὰ βγάλουμε συμπεράσματα ἀπὸ ἓνα κείμενο τόσο γενικόλογο καὶ ἀσαφές. Ὁ Νικόλαος Λαμπηνὸς μὲ τὴ σειρά του μιλά γιὰ μιὰ ἐκστρατεία τοῦ Ἄνδρονίκου Β' στὴ Μ. Ἀσία, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ αὐτοκράτορας κατατρόπωσε σὲ δύο μάχες τοὺς Τούρκους στὴν περιοχὴ τῆς Λυδίας²². Στὴ συνέχεια ὁ ρήτορας διακόπτει γιὰ λίγο τὴν ἀφήγηση, γιὰ νὰ τονίσει τὴ μεγαλοφυχία ποῦ ἐπιδεικνύει ὁ μονάρχης ἔναντι τῶν ἐχθρῶν²³, καὶ ἀμέσως μετὰ ἐπανερχεται στὸ κυρίως θέμα, ἀναφωνώντας: Ἄ δ' ἐπὶ τῆς οὐ μακρῶ πρότερον ἐκστρατείας, συνεργαζομένου Θεοῦ καὶ συστρατηγούντος, εἴργασται, ποῖος Θουκυδίδης τούτοις ἑαυτὸν δεδωκῶς ἀρκέσει καὶ ἀξίως συγγεγραφῶς τῇ διαδοχῇ παραδώσει τοῦ χρόνου; Ἐσχύλευται τὸ βαρβαρικόν, ἐλήλαται τῶν ὀρίων, ... ὠκίσθησαν οἱ ἀοίκητοι ... ἄλλα τε τρόπαια τοῦ βα-

18. Κώδ. Vindobonensis Phil. gr. 95, f. 148v.

19. Ὁ.π., f. 158.

20. Βλ. Failler, «Pachymeriana Nova», σσ. 182-88.

21. Βλ. τὸ σχετικὸ κείμενο, ὁ.π., σ. 181, σημ. 3.

22. Βλ. Ἰ. Δ. Πολέμης, Ὁ λόγιος Νικόλαος Λαμπηνός, ὁ.π., σσ. 47-49 (παρ. 32-35).

23. Ὁ.π., σσ. 49-50 (παρ. 36).

σιλέως ἐγγηγερχότος καὶ δὴ καὶ φρουρίοις εὐερχέσι καὶ ἀναλώτοις τὰς χώρας διειληφότος²⁴. δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ εἶναι ἡ ἴδια μὲ αὐτὴν ποῦ ἀναφέρει προηγουμένως ὁ Λαμπηνὸς (ὁπότε θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴν μετοχὴ εἰρημένης ὡς συμπλήρωμα τῆς φράσης οὐ μακρῶ πρότερον) ἢ διαφορετική. Εἶναι ὅμως πιθανότατο, ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει, ὅτι εἶναι ἡ ἴδια μὲ αὐτὴν ποῦ περιγράφει ὁ Μετοχίτης στὸν δεύτερο βασιλικὸ λόγος. Ὁ Failler σὲ πρόσφατη ἀναφορά του στὸ κείμενο τοῦ Λαμπηνοῦ²⁵ διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Λαμπηνὸς ἀναφέρεται στὴν ἐκστρατεία τοῦ 1284/5, γιὰ τὴν ὁποία μιλά, ὑποτίθεται, ἀναλυτικὰ ὁ Μετοχίτης, πράγμα ποῦ, ὅπως εἶδαμε, δὲν συμβαίνει. Ὅσο γιὰ τὴν πρώτη ἐκστρατεία στὴ Λυδία ποῦ ἀναφέρει ὁ Λαμπηνός, τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ εἶναι αὐτὴ τοῦ 1290. Ὁ Failler ἰσχυρίζεται ὅτι στὴν παρ. 32 ὁ Λαμπηνὸς λέει ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἔγινε ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Η' καὶ ὄχι δέκα χρόνια ἀργότερα, δὲν μπόρεσα ὅμως νὰ βρῶ τίποτε σχετικὸ στὶς εἰκοσιοκτῶ ἀράδες τῆς παρ. 32. Ἀπλῶς στὴν παρ. 31 ὁ Λαμπηνός, ἀλλάζοντας θέμα, λέει ὅτι στὴν ἐπόμενη ἐνόητα θὰ ἀναφερθεῖ στὰ ἀνδραγαθήματα ποῦ ἔκανε ὁ Ἀνδρόνικος μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του, χωρὶς νὰ διευκρινίζει περισσότερο τὰ πράγματα καὶ χωρὶς χρονικὲς λεπτομέρειες. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ Λαμπηνοῦ εἶχα ἐπισημάνει πάντως μιὰ δυσκολία στὴν ταύτιση τῆς ἐκστρατείας ποῦ περιγράφει ὁ Λαμπηνός (παρ. 32-33) μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ 1290. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκστρατείας τοῦ 1290 δὲν φαίνεται νὰ ἔγιναν μάχες μὲ τοὺς Τούρκους²⁶. Δὲν γνώριζα ὅμως τότε τὸ δεύτερο χωρίο τοῦ δευτέρου βασιλικοῦ λόγου, ποῦ παρέθεσα στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ὅπου γίνεται σαφῶς λόγος γιὰ πολεμικὲς συγκρούσεις (τὰς ἐπὶ τῶν καιρῶν ἐπιχειρήσεις εἰς ἐναντίους)²⁷. Ἐπίσης στὸν Νικαέα, ποῦ γράφτηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β' τὸ 1290 ὁ Μετοχίτης μιλά γιὰ λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους (προσφέρειν δὲ νομίζεις καὶ χαρίζεσθαι δῶρα, ὅποσα τοῖς ἐκ γειτόνων ὀχληροῖς πρόσσεσι, καὶ μετάγεις ἐκεῖθεν λείαν, φησὶν ὁ λόγος, Μυσῶν, ἀνθρώπων μὲν οὐκ εὐαρίθμητον θεραπείαν, μυρίαν δὲ ἵππον, μυρίαν δὲ βοῦν. Οὕτω νικᾶς μὲν αἰεὶ τοὺς ἐχθρούς.²⁸). Ἀντίθετα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σύντομης παραμονῆς τοῦ Ἀνδρονίκου στὴ Μ. Ἀσία ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Η' δὲν φαίνεται νὰ διεξήχθησαν μάχες. Ὁ Μετοχίτης μιλά πολὺ προσεκτικὰ μόνο γιὰ ἀμυντικὸ σχεδιασμό (διεργασάμενος ἀντιπράττειν σύμπασαν ἐπιχείρησιν εἰς τοὺς ὀχλοῦντας βαρβάρους), ὄχι γιὰ συγκρούσεις, τίς ὁποῖες κανεὶς δὲν θὰ εἶχε λόγο νὰ ἀποσιωπήσει, ἂν εἶχαν συμβεῖ.

24. Ὁ.π., σ. 50 (παρ. 37, 21-29).

25. Βλ. σημ. 10.

26. Πολέμης, ὅ.π., σσ. 12-15.

27. Κώδ. Vindobonensis Phil. gr. 95, f. 153.

28. Βλ. τὴ νέα ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν Ε. Μίνεβα, «Ὁ Νικαεὺς τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου» Δίπτυχα 6 (1994-95) 325.

Τὸ πιὸ σημαντικό συμπέρασμα ἀπὸ τὴ διερεύνηση ποὺ προηγήθηκε εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸν δεύτερο βασιλικὸ λόγο τοῦ Μετοχίτη φαίνεται καθαρά ὅτι στὴν πενταετία 1285-1290, με ἐντολὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ἐφαρμόσθηκε στὴ Μ. Ἀσία ἓνα πρόγραμμα ὁχύρωσης τῶν ἀκριτικῶν πλέον περιοχῶν τοῦ Σαγγαρίου καὶ τοῦ Μαιάνδρου, οἱ ὁποῖες ἦσαν ἐκτεθειμένες στὶς τουρκικὲς ἐπιδρομές. Το πρόγραμμα αὐτὸ βρισκόταν ἤδη σὲ ἐξέλιξη ὅταν ὁ αὐτοκράτορας ἐπισκέφθηκε αὐτοπροσώπως τὴ Μ. Ἀσία τὸ 1290, γιὰ νὰ ἀποκτήσει ὁ ἴδιος μιὰ εἰκόνα τῆς κατάστασης. Νομίζω ὅτι τὸ γεγονός αὐτό, ποὺ ἀπ' ὅσο γνωρίζω δὲν εἶχε τονισθεῖ ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία τὴν ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ὁ ὁποῖος συχνὰ κατηγορήθηκε ὅτι ἀπὸ τὸ 1282 ἕως τὸ 1290 εἶχε ἀφήσει τὴ Μ. Ἀσία ἐντελῶς στὸ ἔλεος τῶν Τούρκων.

Πανεπιστήμιο Θράκης

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΠΟΛΕΜΗΣ